

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

L

*ПОСВЕЂЕНО ПРОФЕСОРУ ДР МАТИ ПИЖУРИЦИ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА*

НОВИ САД, 2007

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
L

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001—)

L

Уредништво:

Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар),
др СВЕТЛАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:

Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJĐOR, Dr DRAGA ZEC, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLADENOVIĆ, Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr SVETLANA TOLSTOJ, Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:
Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

L

*ПОСВЕЂЕНО ПРОФЕСОРУ ДР МАТИ ПИЖУРИЦИ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА*

НОВИ САД
2007

САДРЖАЈ

Драгољуб Петровић (Нови Сад): Професор др Мато Пижурица	13
Библиографија радова професора др Мата Пижурице	15
Милан Ајцановић и Миливој Алановић (Нови Сад): Функционални и прозодијски аспекти дистрибуције придевског вида у говору Новог Сада	23
Ивана Антонић (Нови Сад): Синтакса и семантика предлога <i>до</i>	31
Нада Арсенијевић (Нови Сад): О конструкцији с основним бројем	45
Ружица Бајић (Београд): О потреби познавања неких термина из грчког језика у области православља данас	55
Исидора Бјелаковић (Нови Сад): Агенс у неагентивним партиципским пасивним конструкцијама (у текстовима 19. века)	63
Марта Бјелетић (Београд): У ишчекивању речника Роваца (срп. дијал. <i>скалабучићи</i> „сакупити (стоку), помешати“)	71
Недељко Богдановић (Ниш): Крњи императив у призренско-тимочким говорима	77
Жарко Бошњакковић (Нови Сад): Преношење акцената у говору неких јавних медија	81
Милета Букумирић (Крагујевац): Употреба презента у говорима северне Метохије	95
Вера Васић (Нови Сад): Кондиционално-каузални комплекс	105
Душко Витас (Београд): О проблему не(пре)познате речи у обради текстова на српском језику	111
Јасна Влајић-Поповић (Београд): Срп. дијал. <i>кашдва</i> 'врста колибе' — пример етимолошког лавиринта	121
Јелена Војновић (Нови Сад): Агенс у номинализованим структурама	131
Милосав Вукићевић (Крагујевац): Ратарска лексика у Доњој Грузи	143
Марија Вучковић (Београд): Од усамљених лексема до лексичке групе у балканском контексту	153
Мирјана Гочанин (Београд): О неким карактеристикама српске, руске и бугарске антропонимије	161
Јасмина Грковић-Мејџор (Нови Сад): О праиндоевропском компаративу у светлу језичке типологије	167
Милица Грковић (Нови Сад): Оснивачка хрисовуља манастира Бањске	175
Снежана Гудурић (Нови Сад): Од акустичке слике до гласовне фигуре (Фонетика Ф. де Сосира сто година касније)	181
Богдан Л. Дабић (Београд): Белешке о језику Његошевих дидаскалија у „Лажном цару Шћепану Малом“	191
Гордана Драгин (Нови Сад): Судбина неакцентованог квантитета у говорима слива Студенице	199
Наташа Драгин (Нови Сад): Методолошке напомене о проучавању гласовне вредности <i>џ</i> у српскословенском језику	213
Милан Драгичевић (Бања Лука): Биљешке о важнијим особинама сугласничког система говора Срба Бање Врућице крај Теслића	223

Јасмина Дражић (Нови Сад): Место и улога творбе речи у минималном речнику српског језика као страног	233
Мирослав Дудок (Нови Сад): Од језика дијаспоре ка превентивној лингвистици?	239
Равол Џиго (Bratislava): Sonda do deklinácie substantív na materiáli OLA	251
Радмила Жугић (Београд): Глаголски деминутиви с префиксом <i>īo-</i> у призренско-тимочким говорима	257
Душанка Звекић-Душановић (Нови Сад): О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност — негација — концесивност	271
Драга Зец (Итака (САД) — Београд): Слотворни гласови у српском језику	281
Милка Ивић (Београд): Релевантна улога чула мириса егземплификована српским језичким фактима	297
Павле Ивић и Слободан Реметић (Београд): Необична употреба рефлексивне морфеме <i>се</i> у говору муслимана у Кладњу и околини	303
Јован Јерковић (Нови Сад): Напомене о језику Црногораца у путописној прози Љубомира Ненадовића	317
Гордана Јовановић (Београд): О повељи царице Маре од 15. априла 1479. године	327
Ивона Јовановић (Котор): Кнегиња Даринка и црногорски двор „на француски начин” (1855—1867)	333
Миодраг Јовановић (Никшић): Судбина сугласника <i>x</i> у говорима дурмиторског краја	341
Мирјана Јоцић (Нови Сад): Архаичне иновације	363
Марина Јуришић (Београд): Неколико напомена о унутрашњим диференцијацијама пчињскога говора	377
Людмила Э. Калнынъ (Москва): О некоторых особенностях изменения консонантных сочетаний в славянских диалектах	383
Наташа Киш (Нови Сад): О проблему негације код деадјективних именица	389
Ана Кречмер (Беч): Порекло Срба према <i>Хроникама</i> Ђ. Бранковића	397
Ненад Крстић (Нови Сад): О неким француским фразеологизмима и њиховим српским еквивалентима	413
Марина Курушевић (Нови Сад): Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива	429
Josip Lisac (Zagreb): Hrvatski jezik 18. stoljeća i Andrija Kačić Miošić	449
Aleksandar Loma (Beograd): Serbisch-Kroatisch <i>neman</i> 'Ungeheuer'	455
Мијо Лончарић (Zagreb): Štokavsko-kajkavski odnos na kalničko-bilogorskom području	459
Ксенија Марицки Гађански (Београд): 'Αλλογή: кратка прича о <i>Ѳромени</i>	473
Жељко Марковић (Нови Сад): Ситуациони типови глагола <i>видети</i> и <i>зледати</i>	481
Јелка Матијашевић (Нови Сад): Интерфикси у руској и српској творбеној терминологији	489
Мира Менас-Михалић (Zagreb): Hrvatski dijalektni frazemi sa sastavnicom <i>mačak</i> , <i>mačka</i> , <i>mače</i> i sl.	505
Соња Миленковска (Скопје): Има ли разлики во слободниот редослед на зборовите во македонската и полската проста реченица?	517

Дејан Милорадов (Нови Сад): Дендроними Фрушке горе	521
Софија Милорадовић (Београд): О прагматичко-семантичким карактеристикама етичког датива (с посебним освртом на говоре Великог Поморавља)	557
Душанка Мирић (Нови Сад): Семантика израза „криво ми је” у српском језику	565
Александар Младеновић (Београд): Филолошке напомене о једном од најстаријих ћириличких докумената у которском Историјском архиву	575
Радивоје Младеновић (Београд): Судбина групе /ej/ у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије	585
Gerhard Neweklo wsky (Klagenfurt): Bosna i Hercegovina prije 1878. između hrvatskog i srpskog jezika (u periodici <i>Bosanski prijatelj</i> i <i>Bosanski vjesnik</i>)	605
Јасмина Недељковић (Београд): О неким особинама народног језика преписа Законака цара Душана из Паштровића (XVIII век)	615
Бранислав Остојић (Никшић): О неким семантичким пољима дурмиторске лексике	621
Слободан Павловић (Нови Сад): Спацијална клауза у старосрпској пословноправној писмености	627
Ангелина Панчевска (Скопје): Личните заменки во дијалог	637
Љиљана Петровачки и Љиљана Недељков (Нови Сад): Лингвокултуролошка и методичка тумачења лексике традиционалне културе у читанкама	643
Драгољуб Петровић (Нови Сад): „Три стољећа хрватскога стандардног језика”	655
Снежана Петровић (Београд): Из црногорске дијалекатске лексике	669
Асим Пецо (Београд): Из лексичке ризнице Мира Вуксановића	677
Предраг Пипер (Београд): О пореклу имена <i>Немања</i>	683
Твртко Прћић (Нови Сад): О правопису и ОПРАВОПИСмењавању	691
Љубинко Раденковић (Београд): Зао дух <i>нежиш</i> у словенским писаним споменицима и народној култури	697
Јованка Радић (Београд): Аристотелово учење о појму, речи и категоријама (когнитивно-лингвистички приступ)	715
Драгана Радовановић (Београд): Вокалски систем говора Средње Колубаре	733
Милорад Радовановић (Нови Сад): Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици	747
Милица Радовић-Тешић (Београд): Лексикографска и граматичка дескрипција партикуле <i>односно</i>	759
Станимир Ракић (Београд): О лексичком слоју именичких сложеница типа <i>именица + именица</i> у српском језику	767
Стана Ристић (Београд): Глаголи говорења у функцији локутивних карактеризатора говорног поступка	793
Владислава Ружић (Нови Сад): О модификатору типа <i>очигледно</i> у српском језику	805
Биљана Савић (Београд): Употреба падежа у Душановом законуку (Атонски, Струшки и Бистрички препис)	813
Vera Smole (Ljubljana): Pomeni leksema OKO kot sestavine frazemov v slovenskem vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta	853
Димитрије Е. Стефановић (Београд): Прилог проучавању Тедосијевог Житија светог Саве	863

Рада Стијовић (Београд): Прилог познавању употребе инфинитива у данашњем говору Вasoјевића	875
Љиљана Суботић (Нови Сад): Клетвени записи у <i>Старим српским записима и најписима</i> Љуб. Стојановића	887
Срето Танасић (Београд): Двије ријеке у добојском крају	899
Zuzanna Topolińska (Skopje): Ps. * <i>satъ</i> — główne linie deriwacji semantycznej	905
Драго Ђупић (Београд): Једна фонетска појава у говору плавско-гусињских муслимана	913
Дијана Црњак (Бања Лука): Називи алатки за кошење у Лијевчу пољу и Жупи	917
Гордана Штасни (Нови Сад): <i>Nomina loci</i> са називом биљке у творбеној основи	927
Гордана Штрбац (Нови Сад): Синтаксичко-семантички статус једне скупине комуникативних глагола у језику масовних медија	939

АРИСТОТЕЛОВО УЧЕЊЕ О ПОЈМУ, РЕЧИ И КАТЕГОРИЈАМА (КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП)

ЈОВАНКА РАДИЋ

UDC 801.73:821.14'02 Aristotel

Краћак садржај. После кратког осврта на разумевање појмова *реч* и *појам* у лингвистици и филозофији, приступа се анализи Аристотелових *Категорија* које се схватају као основни начини људске спознаје, неодвојиви од језика. Од 10 побројаних категорија или типова појмова на почетку списка, четири се показују као разрађене и утемељене: *субјекција*, *квантитет*, *квалитет* и *релативи/релација* — на којима највероватније и почива изворна Аристотелова замисао. Остале „катеорије” или потпадају под неку од ове четири (*место* и *време* спада у квантитет, а *положај* и *имање/поседавање* су у релативима), или су накнадно дописане (*делање*, *привлачење*), — све као последица нераздевања Аристотелове категоризације. Скренута је пажања на то да Аристотелово учење о појму, речи и категоријама, посредно и о језику и говору, и даље представља недовољно истражен извор који може дати значајан допринос савременој науци о језику, пре свега граматички и когнитивно усмереној лингвистици.

Кључне речи: реч, појам/концепт, категорије, језик, лингвистика, филозофија, име, именица, пароним, акциденција, Аристотел, Сосир.

Дефинисање речи одувек је био један од најтежих, али и најпречих лингвистичких задатака. О значају тог задатка и значају речи као лингвистичке јединице у „механизму језика”, врло одређен став је имао Ф. Сосир: „ма како било тешко дефинирати тај појам, ријеч је јединица која у читавом механизму језика представља за наш разум нешто централно” (Сосир, према Симеон: *ријеч*), то је јединица „која живи ван сваког говора у менталној ризници, [...] јединица која влада” и језиком и говором (Сосир 2004: 112—113). Начини дефинисања појма *реч* можда понајбоље одсликавају и разлике између појединих лингвистичких теорија и школа.

У другој половини XX века у лингвистици је било завладало уверење да појам *појам* не спада у предмете њеног интересовања. У складу са тим су и старије лингвистичке дефиниције по којима је *реч* „глас или група гласова којима се обележава један *појам* или једна *мисао* [подвукла Ј. Р.]” (Српскохрватски језик: *рећ*) — постале неприхватљиве, напуштене „због неодређености самог појма ’појам’ и њему сличних” (Кристал 1985: *рећ*). У којој је мери *појам* заиста био неодређен, па и неупотребљив, сведочи његово везивање за скоро све јединице издвојене у граматичкој анализи језика: „Како се ријечи састоје од морфема, а морфем

изражавају појмове, то и ријечи у овој или оној мјери *изражавају њојмове* [подвукла Ј. Р.]” (Симеон: 294). Реч се стога у једном периоду дефинисала чисто формално, као „јединица израза коју ИЗВОРНИ ГОВОРНИЦИ препознају интуитивно, било у говорном или у писаном језику”, као „физички одређиве јединице које срећемо у неком одломку писаног текста (одвојене белинама)”, Исто. Експлицитно је истицано да се лингвистика „критички односи према појмовном приступу [...] и замењује га приступом који наглашава ФОРМАЛНЕ критеријуме” (Кристал 1985: *pojmovni*).¹ У таквом приступу су, поред питања везаних за речи типа *крем-ћийћа* („једна реч или две”), бивала још релевантна и спорна „питања о статусу”, конкретно: „да ли је у енглеском одређени члан *the* 'реч' у истом смислу као и именица *chair*”, Кристал 1985: *reč*.²

Однос лингвистике према *речи* и *њојму* коренито се променио у последње неколике деценије. Међутим, иако се савремена когнитивна лингвистика темељи на овим терминима, одређивање термина *њојам* или *концепт*³ и однос језичких јединица према оном што се тим терминима означава, и даље остаје неодређен и недефинисан, препушта се стручњацима других опредељења — филозофима, односно логичарима (в. Кристал 1995: 100), или психолозима.

На другој страни, упркос томе што је *њојам* предмет скоро свих филозофских учења, он је до данас у много чему остао споран и у филозофији: „однос између *речи* и *њојма*, као и *говора* и *мишљења* представљао је још од Платона, а и данас представља извесну тешкоћу и спорно питање” (Шешић 1983: 132). Иако би било корисно начинити потпунији увид у приступ филозофије, психологије и лингвистике наведеним проблемима, задржаћемо се овога пута на овим елементарним напоменама. Намера нам је, наиме, да укажемо на значај који за ововремену лингвистику могу имати знања о речи и појму којима је владала античка филозофија, односно Аристотел као њен најзначајнији представник.

1.0. Појам се у учењу античких филозофа дефинише као „замисао само битних и општих ознака мноштва једноврсних предмета” (Шешић 1983: 137). У Платоновој филозофији појмови имају „вредност посебних, онтолошких, самосталних, од човека независних идеја [које] изражавају оно што је заједничко, опште, вредно, идентично и трајно у појединачним стварима”, то су „надосетилне идеје у којима осетилне ствари

¹ На другој страни, за све ово време сам *њојам* се несметано везује за *лингвистички знак*, односно за једно од два „лица” лингвистичког знака (*њојам* | *акусичка слика*, или *означено* : *ознака*, в. Радовановић 1979: 11), где својим обимом обухвата јединице различитих језичких нивоа. Сходно томе се и језик дефинише као систем знакова, или „систем система” (в. Бугарски 2003: 101–115).

² У рекламном материјалу за *Ilustrovani engleski rečnik* Младинске књиге (Београд) стоји да речник садржи „187000 појмова и јасних дефиниција одредница”. То најдиректније упућује на једнакост *реч* = *њојам*, свака, па и граматичка реч.

³ Термини *концепт* и *концептуализација* (напоредо са *категоризација*), прилично неодређеног значења, преплавили су савремене лингвистичке, али не само лингвистичке текстове, и обично се не повезују са термином *њојам*. Друкчије је у филозофији и психологији: исп. „**појам** [concept, notion]. Концепт, од латинског *con* ('заједно') и *capere* ('ухватити', 'обуздати'). У српском *њојам*” (Риз 2004: *pojам*); исп. РФП: *koncept*. За употребу ових термина у психологији в. Крстић 1996: *концепт*; Требјешанин 2004: *pojам*.

могу само партиципирати” (Филозофија: 364). Његова „метафизичка табла категорија” заснива се на издвајању два основна услова људске спознаје: садржи с једне стране *Идеју*, са категоријама *биће* и *мировање*, а са друге *Опашај*, који је *иривид* или *крейшање* (према Шешић 1983: 168). Појам је на сличан начин разумевао и Аристотел,⁴ најбољи Платонов ученик, који се самим речима бавио мање него Платон.⁵

1.1. У контексту задате теме, ми ћемо се позабавити Аристотеловим учењем о појмовима, односно поделом појмова на категорије (Аристотел 1954), и из тога учења „ишчитавати” његово разумевање речи, односно разлика међу речима. Аристотелову категоризацију схватамо као издвајање основних начина спознавања онога што је Платон назвао *Идеја*, а што би наши савременици сместили у сферу појмовног, или рационалног мишљења. На детаљнију анализу *Катџеџорија* навеле су нас слутње да се тамо разматрају питања која могу бити од прворазредног интереса за лингвистику, и да је значај Аристотеловог учења о категоријама остајао за лингвисте скривен због неадекватних интерпретација од стране филозофа, којима се у лингвистици поклањало безрезервно поверење. У анализи се искристалисало уверење да је текст *Катџеџорија*, разбијен накнадним, са основним делом текста несагласним дописивањима, било могуће разумети само са аспекта лингвистичке семантике, односно са когнитивно-лингвистичког аспекта.

1.2. У интерпретацији *Катџеџорија* филозофи су пренебрегнули дистинкцију која је била основ за категоризацију: дистинкцију између језика („оно што се изриче ван везе” [исп. што „живи ван сваког говора у менталној ризници”, Сосир 2004: 112]) и говора („оно што се изриче у вези”), — без које би категоризација била немогућа. Занемаривање те дистинкције је доприносило да се језичке и говорне јединице, које је Аристотел доследно одвајао, помешају, да се оно што се изриче „у вези”, паронимно или акцидентално, како је Аристотел објашњавао, и што је у другом плану, помеша са појмовним категоријама. Будући да се на дистинкцији језик (*langue*) : говор (*parole*) темељи и Сосирово учење, последично и целокупан потоњи развој лингвистике, разумевање начина на који је та дистинкција подвучена у *Катџеџоријама* може допринети потпунијем разумевању Сосировог учења. Чини се да пажљива анализа *Катџеџорија* може допринети прецизнијем одређењу појма *језик (langue)*, који у лингвистици још увек остаје недовољно одређен (в. Дикро/Годоров 1987I: 215—216), због чега се и сама дистинкција *језик : говор* почиње занемаривати.

⁴ У филозофији не постоји сагласност око овога питања, чак супротно, постоје суштинске несугласице (в. Аристотел 1988: I—XXV).

⁵ Платонов *Крайшил* је у целини посвећен речима. У његовом приступу речима издваја се, или боље, преплиће се неколико основних нити. Дијалог почиње и завршава се испитивањем односа између предмета, појмова (идеја) и речи (имена). Разумевање тих односа најсажетије може илустровати Сократова тврдња да би, нпр., било најисправније да идеју ’чунка’ „назовемо чунком у правом смислу те ријечи” (Платон 1976: 27). Са овим су питањима у антитезама скопчана и питања о „исправности”, или конвенционалности имена, о истини, о природи гласова и њиховој вези са значењем, и сл. Највише простора заузимају испитивања која су блиска етимолошким, не по методу, већ по идеји.

2.0. Све ово нас је, уз низ других чињеница које ћемо изложити, учврстило у уверењу да би за лингвистику било корисно да се са данашњим знањима врати темељима науке, да изнова упозна Аристотелово учење. Иако су у читавом тексту *Кашеџорија* приметна различита насловања и раслојавања настајала у вишевековним прерадама, преписивањима и дописивањима, чини се да је у пажљивом читању текста, чак и преводног,⁶ могуће извући примарну, прилично разложну и уверљиву основу.

2.1. У анализу Аристотелових *Кашеџорија* пошла сам као лингвиста, неоптерећена аристотелизмом, и са сазнањем да је овај спис, као и сва остала његова дела, уобличен без ауторова учешћа, на основу списка које сам Аристотел није стигао коначно уобличити. Верује се да су чланови Ликеја, „који нису били мислиоци Аристотеловог формата” (Телебаковић 2003: 188), према својим знањима и способностима Аристотелове списе „дugo пребихали, редиговали и склапали у веће целине” (Исто).⁷ Тако је било и са овим текстом, за који се још у антици знало да садржи делове који нису Аристотелови (Аристотел 1954 (предг.): 10). Чудно је стога да филозофска наука, којој је поред свега овог познато и то да се у другим списима издваја мањи број категорија, осам, чак и само три (Телебаковић 2003: 183), Аристотелу доследно приписује списак категорија који је сав нелогичан и нејасан. Сами се филозофи питају откуд на том списку баш 10 категорија, шта те категорије представљају, по којим су критеријима издвојене, итд. Бележе се и врло оштре критичке опаске, сличне оним Кантовим (в. 2.3): „Аристотеловој табlici може се и мора учинити читав низ приговора — на пример да су категорије одабране лингвистички и механички [...]” (Б. Шешић, в. Аристотел 1970: XIII). У основи, скоро све што обазривији филозоф закључи о ових 10 категорија почиње са *можда...* (исп. „Можда се категорије односе на различита значења бића, односно можда се њима разјашњава оно ’јест’ у суду”, Телебаковић 2003: 183).

2.2. У филозофији и логици се доследно говори о Аристотеловом „онтолошко-граматичком систему” од 10 категорија (Шешић 1983: 168), о 10 „највиших родних појмова” (Филозофија: 31), или о 10 „ознака за разне ствари исказа који се могу начинити о једном предмету” (РФП: *кашеџорија*), а то су: *суйстанција, квалиџет, кванџитет, релација(од-*

⁶ Филолошке и филозофске анализе Аристотелових оригиналних текстова предузимане у XX веку показивале су да је неопходно разликовати „аристотелизам” од Аристотеловог учења. Хегел је први од филозофа указао на „кварење што га аристотелизам чини на збиљском Аристотелу” (V. Wileand, према А. Пажанин, предговор *Метафизици*, Аристотел 1988: XXIII). Нама су доступна била два превода *Кашеџорија* на српски језик: превод Мирослава Марковића (Аристотел 1954), на коме се наша анализа заснива, и превод Ксеније Атанасијевић (Аристотел 1970), на који смо се повремено освртали, а који се од првог превода доста разликује. Примера ради, превођење родног појма *живо биће* [или *живи створ*] са *живошња*, који се као надређен појам доводи у везу са *човек*, говори да би други превод тешко могао послужити као основа за ваљану лингвистичку анализу. У другом је преводу замагљена и дистинкција *језик : џовор*.

⁷ Од свих Аристотелових радова, којих је по неким предањима било и до хиљаду, остали су само списи које је у првом веку п.н.е. приредио Адроник са Родоса, десети по реду челник Ликеја (Савић et al. 2003: 78).

нос), *месѿо*, *време*, *ѿоложај*, *имање*(/*ѿоседовање*), *делање*, *ѿрѿљење*. Уз евидентне разлике у погледу разумевања статуса наведених категорија, односно у погледу препознавања критерија на којима су оне засноване, сви коришћени филозофски извори наводе списак категорија које су у истом линеарном низу наведене у IV поглављу (Аристотел 1954: 16—17), где су у целини изнесени врло спорни подаци. На потешкоће у разумевању такве категоризације упућују и уџбеничке тврдње по којима је прва категорија, *суйсѿанѿија*, „најважнија јер је носилац — субјекат својства, док су осталих девет предикати или ознаке супстанције и називају се акциденцијама” (Савић et al. 2003: 80). Не може се, међутим, прихватити тврдња да је Аристотелова супстанција „субјекат својства” (в. 3.2.3), нити да су акциденције појмови, па ни категорије: „акцидентално” је оно што је у садржају појма у другом плану, што је небитно или лако променљиво. Илустрације ради, појмови *линија*, *ѿовршина*, *дан*, *ѿеѿ* и сл. су појмови, „квантитативи у правом смислу, док се све остало а к ц и д е н т а л н о тако назива”: каже се за *радњу* — *дуѿа*, или за *ѿокреѿ* — *велики*, „јер заузимају много времена” (Аристотел 1954: 25);⁸ или, кад се „*роб* ставља у однос према *ѿосѿодару*”, одбаце се сва „својства која су а к ц и д е н т а л н а за појам *ѿосѿодар* (као, на пример, то да је он *двоножац*, да је *сѿособан да ѿрима знање*, да је *човек*)”, Исто: 30.

2.3. Наша анализа показује да се у *Каѿеѿоријама* јасно издваја само четири типа појмова, четири, а не десет категорија „оног што се изриче ван икакве везе” (Аристотел 1954: 16, в. 15—16), ван граматички организованог низа, или ван реченице: *суйсѿанѿија*, *кванѿиѿѿеѿ*, *релѿѿиви*(/*релѿѿија*) и *квалиѿѿеѿ*. Чини се да те категорије нису „највиши родни појмови”, нити су „онтолошко-граматичке категорије”, а неадекватно би било означити их и термином „метафизичка табла категорија”. Оне су онтолошке и метафизичке у оном смислу у ком је сваки појам ментални, метафизички ентитет настао у процесима спознавања света. *Каѿеѿорије* су понајпре студија о основним начинима наше целокупне спознаје, односно настанка и егзистенције појмова. Типови или категорије појмова су засновани на разликама које произилазе из односа појма и предмета, из природе опојмљених предмета и из односа међу појмовима. Када Кант процењује да при издвајању категорија „Аристотело није поступао по неком принципу, те их он покупи онако надохват како је на њих наилазио, те нађе прво њих десет и назва их *каѿеѿоријама* (предикаментима)” (Кант 1970: 109), он полази од 10 категорија које, по свој прилици, нису Аристотелова замисао. У суштини, Кантова и Аристотелова „табла” имају исти број категорија, од којих су чак три заједничке, односно истоимене (*кванѿиѿѿеѿ*, *квалиѿѿеѿ* и *релѿѿија*), а само једна различита (Аристотелова *суйсѿанѿија* : Кантов *модалиѿѿеѿ*). Кантово објашњење да су његове категорије настале „из мођи *суђења* (која је истоветна са мођи *мишљења*)” (Исто: 108), а не, како вели алудирајући на Аристотела, „на основу истраживања чистих појмова које је предузето на срећу” (Исто),

⁸ Исп. **акциденција** „оно што у једној ствари није битно, што је у њој случајно, узгредно, допунско”, РСАНУ.

казује да је Аристотел категоризацију изводио из језика, а Кант из „суђења”, тј. из говора, што је условило и битне разлике — иза истих или сличних термина стоје различити појмови. Примера ради, у Кантовој категорији *квантитетива* (са „изведеним појмовима” *јединица*, *множина* и *целокупност*) су најмање две Аристотелове категорије: у „јединици” и „множини” мора бити Аристотелова супстанција (нпр. *лав*, *лавови*), док су у „целокупност” поред квантитета (в. 4.2) вероватно укључени и појмови друге супстанције (*лав* уопште). Сам Кант, међутим, своје категорије као појмове „чистог ума” није ближе објашњавао, није их илустровао примерима.⁹

2.4. Доследно се провлачи, мада нигде експлицитно не износи и схватање да појмови предмета, оно „што се изриче ван икакве везе”, у спознајним процесима бивају заоденути у именичко рухо. За Аристотела се каже да је „сматрао да именицама одговарају ствари или супстанције” (Шешић 1983: 49), али текст *Категорија* даје основа за закључак да је он само именицу (или и друге, више именичке јединице)¹⁰ везивао и за појмове осталих категорија. У том се смислу може схватити стално повлачење разлике између термина „појам” (исп. појмове *белина*, *човек*, *живо биће*), и термина „име” (Аристотел 1954: 18),¹¹ а посебно између термина „квалитет” (*бело* „појам белог”, *бела боја*, *белина*) и „квалитатив” (*бео*); или „квантитет у правом смислу” (*број*, *говор*; *линија*, *година*, *време*) и квантитет који се тако назива „акцидентално” [оно што је лако променљиво] (*дуга* радња, *велики* покрет), Исто: 25; или повлачење разлике између „положаја” *лежање*, *стајање* и радњи *лежати*, *стајати*, које

⁹ На исти начин Кант класификује и судове: по *квантитетиву*, по *квалитетиву*, по *релацији*, по *модалитетиву* (в. Шешић 1983: 220).

¹⁰ Ово је свакако повезано са структуром старогрчког језика, у коме је члан употребљаван за поименичење јединица различите сложености: речи, синтагми и зависних реченица. Аристотел запажа да се неки квалитативи „не могу паронимно назвати према неким квалитетима, јер за те квалитете нема имена; на пример квалитативи *онај ко има природну способност за играча* или за *боксера* не изричу се паронимно ни према каквом квалитету” (Аристотел 1954: 36). На овакво стање у језику подсећају имена код тзв. примитивних народа (исп. *Бик који седи*, лично име код америчких урођеника). У топонимији Белице, централносрбијанске области, потврђен је топоним сличне структуре (исп. *Де Јаћко копао њаре*).

¹¹ Под термином *име* Аристотел подразумева и придев и именицу. Он из „целокупне дикције” [говор] издваја следеће делове: „глас, слог, свезу, члан, име, глагол”. Име се дефинише као „реч која нешто значи, али без изражавања времена”, а глагол као „реч која, поред осталог, значи и време.” За категорије *свеза* (у илустрацијама наведене речце и везници) и *члан* се констатује да су „речи без одређена значења” и без могућности да утичу на значење речи уз које стоје (Аристотел 2002: 89—90). Запажање да свеза и члан не утичу на значење речи уз коју стоје свакако подразумева и запажање да неке друге речи, вероватно оне које су касније назване придевима, могу са речју уз коју стоје градити нов појам (нпр. *живо биће*, *бела боја*). Аристотел је, као и Платон, у *имена* убрајао и именице и придеве (исп. „речи *човек* или *бело* не показују време”), Исто: 89—90. Ово је свакако условљено граматичком структуром старогрчког језика, разлозима које добро формулишу граматичари Порт-Ројала (95): „придјеви имају два значења: једно је различно, а то је значење облика, док је друго неодређено, а то је значење субјекта.” Прва употреба ових имена (придева) у *Категоријама* се означава термином *пароним*, а друга термином *појам*. Придев се као посебна врста речи не издваја ни у граматици Диониса Трачанина (Мунен 1996: 105—106).

„саме нису положаји, већ се положајима називају паронимно”, Исто: 28, и сл. Пратећи разлику између „квалитатива” *бео* и „квалитета”, *ѿојма белога* (‘белина’), Аристотел запажа да се *бело* као квалитатив „налази у неком телу као у свом субјекту, [те се] ставља као предикат уз субјекат (јер се тврди да је тело бело), док се *ѿојам белога* никад не може ставити уз тело као предикат” (нпр. *млеко је бело*, али не **млеко је белина*; Исто: 18, в. 36). Уочавајући да компоненту квалитета садрже и појмови друге супстанције (нпр. *човек је живо биће*, или *Сократиј је човек*), он запажа да они „не означавају просто неки квалитет, као што је то случај са *белим*: бело не означава ништа друго до квалитет. Врста и род, међутим, одређују квалитет у односу на супстанцију: они означавају каква је нека супстанција” (Исто: 21). Имплицитно, ова запажања указују на увиђање аутомности и богатства садржаја супстанцијалних појмова, или, језиком савремене лингвистике речено, на чињеницу да су појмови супстанције, за разлику од појмова других категорија, увек засновани на већем броју различитих семантичких компоненти.

2.5. Све наведено говори да је употреба атрибута *ѿојам* у коришћењем преводу *Катјеџорија* уз скоро све класе речи ствар накнадних, неадекватних редиговања (или и превода) Аристотеловог учења. Само је отуда могла произићи и тврдња да по Аристотелу супстанција може бити само субјекат, да „не може бити предикат” (Филозофија: *supstancija*), и то упркос томе што се у *Катјеџоријама* нашироко образлаже како се и када појмови друге супстанције појављују као предикати појмова прве супстанције, или појмови рода као предикати појмова врсте (*човек је живо биће*, *бреза је биљка*, све до „*неки одређени човек*” [Петар или Марија] је *човек*), Аристотел 1954: 18—21. Важно је имати у виду и то да се појмови *субјекатиј* и *предикатиј* овде употребљавају у свом изворном, логичком значењу, без непосредне везе са језичким изразом и синтаксичким структуром. И Сосир (2004: 113) је наглашавао да „термини реченице [„субјекат итд.”] могу бити без својих лингвистичких кореспондената.”

3.0.0. У антици се знало да део *Катјеџорија* од X до XV главе није Аристотелов (Аристотел 1854: 10), и да спис у целини није оригиналан ауторов текст. Поређење чињеница прилично јасно показује да аутору централног дела *Катјеџорија* (V—VIII глава), поред ових шест не припада још читавих пет кратких поглавља: IX; I, II, III и IV. Задржаћемо се на ових пет глава.

3.1.0. У врло краткој и врло површној IX глави (38—39) побројано је спорних шест „категија” са списка из IV главе (в. 3.2.2), које су као поткатегије, односно родови одређене категорије појмова већином претходно укључене или у **релативе** (*ѿоложај*, *ѿоседовање*, 28) или у **квантитет** (*месѿо* и *време*, 23), или су грешком изведене из **квалитета** (*ѿриљење*). За „категије” *време*, *месѿо* и *ѿоседовање* се каже да су „саме по себи јасне” и да о њима „није потребно рећи ништа више од оног што је речено на почетку” (39). О поузданости овог поглавља доста говори и следећа констатација: „О *лежању* већ је речено код релатива да се назива паронимно од *ѿоложаја*” (39), а *ѿоложај* се при том овде уздиже на ранг категорије. Из целине текста је јасно да појам *лежање*, који се пароним-

но може изрећи неким од облика глагола *лежати*, није у паронимној вези са *йоложај* већ спада у „положај” (28), поткатегорију „релатива” на коју се чак и овде упућује. „Категорије” *делање* и *трпљење* (в. 3.2.1) у средишњем делу текста нису ни поменуте, као што их нема ни на списку категорија у *Физици* (Телебаковић 2003: 183). То је вероватно зато што „делање”, као ни „трпљење”, не може бити категорија, па ни поткатегорија појмова. Јер, кад се динамична својства (*трчи*, *своји*; *бива кошен*, *бива сјаљиван*) одвоје од појединачних предмета (субјеката или објеката) и уопште, опојме, она губе динамична обележја, престају бити „делање” или „трпљење”, постају *йоложај* или *сјање* (*трчање*, *сјајање*, *йливање*, *седење*; *кошење*, *сјаљивање* и сл.). Изгледа да на то мисли Сосир када говори о дистинкцији „између стања и догађаја” (*status* и *motus*), односно о „мешању стања и догађаја”: „Догађај је и узрок стања и оно што (у извесном смислу) објашњава стање” (Сосир 2004: 215). Кад се та дистинкција „уочи и схвати”, вели он, „можемо се запитати да ли [...] јединство лингвистике још увек постоји, није ли последица те дистинкције то да нам она у језику открива два потпуно различита предмета, који захтевају различите науке, које чак не бих оквалификовао као паралелне, него []” (Сосир 2004: 223).¹² Овде је можда могао бити кључ за проналажење позитивне вредности, неоптерећене опозицијама, за објашњење односа између језика и говора, што је Сосиру стално измицало (исп. Исто: 217): изгледа да су *сјања* у језику, а *догађаји* у говору.

3.2.0. Чини се да су накнадно дописане или прерађене и почетне четири главе, такође врло кратке и несагласне са средишњим делом текста.

3.2.1. У I глави се објашњавају појмови *йароним*, *синоним* и *хомоним*, који, чини се, мало везе имају са самом категоризацијом. Уочава се несагласност значења термина *йароним* описаног у I глави и значења са којима је он употребљаван у тексту, у анализи *квантићешта*, *релатива* и *квалићешта*. Пароним (гр. *παρόνυμον* < *παρά* ’уз, поред’ + *ονομα* ’име’) се у основном делу текста (гл. V—VIII) супротставља појму *йојам*, одваја говорне изразе својстава субјекта од појма. Примери употребе овог термина говоре да су пароними израз својстава ствари („оно што се налази у телу као у свом субјекту”), а не „ствари које носе назив према неком другом имену”, како се у првој глави каже (15). Ова дефиниција је, изгледа, одредила разумевање и употребу појма *йароним* у наредним епохама: исп. „ријеч слична својим вањским обликом другој ријечи; ријеч изведена од исте примарне ријечи као и нека друга дана ријеч. Пароними су слични по облику али се разликују по значењу” (Симеон: *paronim*); или *paronimija*, „извод из друге ријечи”, „изведеница”, „стилско средство (фигура); састоји се у повезивању ријечи изведених из истих коријена” (Исто: *paronimija*). Овакво разумевање појма *йароним* утицало је да он не одигра значајнију улогу у лингвистици, да се помеша са другим

¹² Бавећи се у својим белешкама терминима *status* и *motus*, Сосир се стално креће између две дијаметрално супротне равни: *status* и *motus* у контексту синхронije и дијахронije, или у контексту трагања за позитивном вредношћу, за „непосредним предметом проучавања језика” (217).

лингвистичким терминима (в. Српскохрватски језик) и нестане (в. Кристал 1985). О томе шта је за Аристотела био *пароним* најбоље говоре примери употребе: „У већини или готово у свим случајевима говори се о квалитативима *паронимно*; на пример од квалитета [појма] *белина*, квалитатив (име) је *бео*” (36). На сличан је начин објашњен однос *лежање* и *лежати*: *лежање* је положај, дакле релатив, појам, а „радње *лежати* или *стајати* или *седећи* саме нису положаји, већ се положајима називају *паронимно*” (28), и сл. Пароними, дакле, нису „ствари које носе назив према неком другом имену” (15), не морају бити истокорене са појмовном речју и нису појмови. То су зависне јединице којима се у говору исказују својства ствари (*добар*, *свеж*, *илаче*), која могу бити одвојена (апстрахована) од субјеката и опојмљена, као *доброћа*, *свежина*, *илач/илачање*. Кад је одређена језичка јединица израз својства конкретног субјекта, кад је, како би казао Аристотел, садржана у неком субјекту као у свом „телу”, она није појам, већ пароним појма: *Тај је добар*, *Хлеб је свеж*, *Дејте илаче*.¹³ Данас бисмо то најлакше илустровали примером именице-појма *љубав*, према коме паронимно стоји глагол *волим* (*Волим неког* = *Осећам љубав према неком*). Присутан је у *Категоријама* и наговештај спознаје да пароним није само реч, већ свака јединица којом се исказују ситуациона својства субјекта (в. напомену 10).

Термини *синоним* и *хомоним*, којима се оперише у поглављу о *суј-стијанцији*, имају значења битно различита од оних са којима се употребљавају у савременој лексикологији.

3.2.2. Глава IV се по многу чему разликује од средишњег дела текста. У њој је, како смо већ напоменули, побројано 10 категорија, са примерима који несумњиво указују на неразумевање критерија на којима је категоризација заснована. Примери говоре да, изузимајући можда *суј-стијанцију*, непознати аутор ове главе није ваљано разумео ни три основне категорије:

— Категорија означена са *прѳс ти* (‘према чему’), а превођена са **релатив** (Аристотел 1954: 27) или **однос** (Исто: 16), или са **релација [однос]** или **релативни појам** (Аристотел 1970: 7, 19), илуструје се примерима „*двосѳруко*, *ѳоловина*, *веће*” (17), уместо појмовима типа *роб* — *ѳосѳодар*, *стајање* (: човек, брод), *крило* (: птица, лептир), 28. Иако термини *релација* : *релатив* могу упутити на дистинкцију типа *квалиѳет* : *квалиѳатив*, *кванѳитет* : *кванѳитатив* (в. 3.2.1), у коришћеном преводу слична дистинкција између ових термина се не да наслутити. Изгледа да термин *релатив* (или *релативни појам*) боље од уобичајеног термина *релација (однос)* преноси смисао ове категорије: оно што је у односу према чему (*прѳс ти* ‘према чему’), а не оно што је однос;

¹³ На сличан је начин овакве односе у српском језику објашњавао А. Белић (1958: 268): „Ако узмемо какав придев (*бео*, *црн*, *ѳрадски* и сл.) или какав глагол (*ѳливаѳи*, *ѳуѳи*, *радиѳи* и сл.), ми их не можемо замислити без предмета чији су они саставни делови; ако хоћемо да им дамо карактер општи — или, како се обично вели апстрактни — ми их морамо поименичити: *ѳливање*, *ѳуча*, *рад* и сл.; *белина*, *црнина*, „*ѳрадскоѳ*” и сл.”

— **квантитет** се илуструје са „*нешћо од два лакѿа*, или *од ѿри дужине*” (17), што је квантитатив (в. 25), уместо именицама *линија*, *површина*, *месћо*, *време*, или основним бројем (23);

— **квалитет** се илуструје квалитативима, придевом *бело*, *ѡрамаѿичко* (17), уместо појмовима, именицама *белина*, *ѡрамаѿичар* (36).

Сличне су неусаглашености присутне и у илустрацијама поткатегорија (родова) које су уздигнуте на ранг категорија:

— „категорија” **положај** се илуструје паронимима, глаголима *лежи*, *седи* (17), уместо именицама (појмовима, релативима) *лежање*, *седење* (28);

— „категорија” **време** се илуструје прилозима *јуче*, *лане* (17), уместо именицама *саѿ*, *дан*, *ѡдина дана* (23, 25);

— „категорија” **место** падежним (говорним) облицима у *Ликеји*, на *ѿрѡу*, уместо надговорним („ван везе”) *Ликеја*, *ѿрѡ* (за *месћо* — род квантитета — у поглављу о квантитету нису навођени примери);

— „категорија” **поседовање** са *обувен је*, *наоружан је* (17), уместо *крило* (птице), *крма* (лађе), *кров* (куће), 28—29;

— „категорија” **делање**, које нема у основном делу текста, илустрована је примерима *сече*, *сѿаљује* (17).

— „Категорија” **трпљење**, које такође нема у основном делу текста, у IV глави је илустрована са *бива сечен*, *бива сѿаљиван* (17), а у глави IX примерима *биѿи заѡреван*, *биѿи хлађен* (в. 3.1.0), који се могу довести у везу са поткатегоријом „трпни квалитет” из VIII главе (примери *ѿојлоѿа*, *хладноћа*, 34). Чини се да овакви примери недвосмислено одају више аутора, најмање два аутора који се међусобно нису разумели. Кант (1970: 109) је управо за „*passio*” (трпљење) и „*actio*” (делање), који су очито накнадно прикључени Аристотеловој категоризацији, запазио да су „изведени појмови”, и да не могу бити категорије (в. 3.1.0).¹⁴

Ово говори и да аутор IV главе, на коју се ослањају каснији тумачи Аристотеловог учења, није разумео смисао категорија, и да истовремено није разумео разлику између онога „што се изриче ван везе” и онога „у вези”; да је помешао категорије, врсте речи и облике речи; појам, пароним и акциденције; да је помешао *status* и *motus*. За аутором IV главе иду и аутори најновијих уџбеника филозофије, с тим што је утицај граматике на разумевање категорија код њих знатно израженији: „Постоји сличност између ових појмова [Аристотелових категорија] и врста речи (односно постоји сличност између логике и граматике). Супстанцији одговара именица, квантитету број, квалитету придев, релацији реч која добија значење тек у односу с другом речи (*веће*, *мање*), месту предлог, времену прилог, положају глагол који изражава стање, поседовању, делању и трпљењу одговарајући глаголски облик” (Телебаковић 2003: 184). Овакво разумевање Аристотелових категорија је допринело да и у савременој логици подела појмова „по предмету” исувише подсећа на поделу

¹⁴ Поред осталог, Кант Аристотеловој „табли” замера и то што се у њој налазе „неки модуси чисте чулности (*quando*, *ubis*, *situs*, тако исто *primus simul*), и један емпирички модус (*motus*), који никако не спадају у овај главни регистар разума” (Кант 1970: 109). Јасно је да се све замерке тичу примера и „категорија” из IV и IX главе.

речи на врсте, са речима свих врста међу примерима којима се илуструју поједине врсте појмова (в. Шешић 1983: 159—164).

3.2.3. На почетку II главе (15—16), која највише личи на уводну, прави се дистинкција између онога „што се изриче у вези” (*човек њрчи, човек њобеђује*) и онога што је „ван везе” (*човек, во, њрчи, њобеђује*), што је, како смо већ истакли, дистинкција која се од Сосира означава терминима *ђовор : језик*. На категорије је дељено само оно „што се изриче ван икакве везе” (16), што говори да су примери *њрчи* и *њобеђује* вероватно укључени накнадно (или превођени погрешно), уместо *њрчање* и *њобеда/њобеђивање* (в. 3.1.0). Уосталом, читава античка филозофија, све до стоика, као главни предмет свога интересовања има „појам као бит ствари” (в. Мишчевић 1981: 100), дакле језик, а не говор.

Ова глава је прерађена или изнова написана и са циљем да се на једном месту изнесу критерији за разликовање четири типа „онога што јесте” (15). За нас је значајно то што се у овој глави експлицитно говори о четири, а не о десет типова појмова: „ј е д н о се изриче о неком субјекту, али није ни у каквом субјекту” (примери *човек, коњ* — вероватно друга супстанција); „д р у г о је у неком субјекту, али се не изриче ни о каквом субјекту” (примери *ђрамајика, белина* — релатив и квалитет); „т р е ћ е се и изриче о неком субјекту и јесте у неком субјекту” (релатив *знање*, други пример је поново *ђрамајика* — вероватно се мислило на квалитет *ђрамајичар*, што је све недовољно јасно); „ч е т в р т о нити је у неком субјекту, нити се изриче о неком субјекту” (примери *неки одређени човек, неки одређени коњ* — прва супстанција).

3.2.4. Најкраћа, III глава, садржи занимљиво промишљање „специфичних разлика” појмова различитих родова и категорија на једној, и „субординираних” појмова на другој страни, коме, међутим, ту, пре поделе појмова на категорије, није место.

3.2.5. Остала поглавља, за која се поуздано зна да не припадају Аристотелу, или су лоша и претежно неистинита интерпретација (XII, XIII, XV), или су поновна филозофирања, делом и успела систематизација или разрада идеја које су у основном делу текста остале разбијене или недовољно повезане (X, XI, па и XIV глава).

4.0.0. Најважнији, најпродубљенији и најобимнији део текста чине четири главе са четири категорије: *сујсјаницја* (V глава, 17—23), *квантјијетј* (VI глава, 23—27), *релатјиви* (VII глава, 27—33) и *квалитјетј* (VIII глава, 33—38). Према супстанцији, хијерархијски уређеним појмовима заснованим на појединачним предметима, који се спознају као прва супстанција (индивидуални појмови типа ’овај конкретни *човек*’), или као друга супстанција (општи појмови, појмови рода или врсте типа *човек, живо биће*) на једној страни, стоје на другој страни категорије појмова који не разликују сличне степене општости (*линија, седење, роб, лейоша*), који често претпостављају спознају њима опозитних, или са њима на неки други начин повезаних појмова. То су уједно једине категорије којима су посвећене посебне главе. Иако су и на тих двадесетак страна (17—39, што је скоро 75% списа) присутне бројне противуречности, понављања или недоследности, провлаче се и сасвим јасне и међусобно сагласне

деонице текста, нит која те четири категорије повезује у јасну, кохерентну целину.

Занемарујући спорних 6 категорија (*месѠо, време, ѡоложај, ѡседовање, делање, ѡрѡљење*), задржаћемо се на четири категорије које сматрамо аутентичним, категорије појмова у којима се препознају доста јасни критерији класификације.

4.1.0. Прву категорију чини **супстанција** (οὐσία 'суштина'): *ѡрва суйсѠанѠија*, везана за појмове појединачних предмета (нпр. појам о конкретном (појединачном) бићу или ствари, одређени *човек, храсѠ, кућа, соба, цвеѠ, ружа, лађа, сѠолица* и сл.), и *друга суйсѠанѠија*, везана за родове и врсте (*живо биће, човек* (уопште), *живоѡиња, коњ, дрво, сѠвар, кућа, цвеѠ*). Супстанције су аутономни, хијерархијски устројени појмови, уређени по родовима и врстама, са снопом заједничких и снопом разликовних својстава. Висок степен аутономности супстанцијалних појмова огледа се у томе што је њима „својствено да немају ничег супротног” (Аристотел 1954: 21), и да „не допуштају атрибут у већој или мањој мери” (Исто), односно да нису градијабилни појмови. На другој страни, комплексност њиховог садржаја им омогућава да „примају супротне појмове”, односно да имају супротна својства: „Неки одређени човек, мада један на броју и исти, може постати час бео, час црн, и топао и хладан, и рђав и добар” (Исто: 22). Начин на који Аристотел схвата улогу апстракције и генерализације у појмовима прве и друге супстанције скоро је идентичан начину на који је Лав Виготски, најзначајнији представник когнитивне психологије, објашњавао настанак и развој појмова у онтогенези: кретање од *ѡсеудоѡјма*, „синкретичке представе” и „асоцијативног комплекса”, до *ѡјма* (Виготски 1983: 142—181). Појмови друге супстанције су заиста други, надчулни, метафизички свет. Примера ради, у општем појму *мачка* су обједињена сва могућа својства мачке, трајна и овременена, све што одређена особа зна о мачки као субјекту и објекту; физичко биће са својствима свих мачака које смо непосредно или посредно упознали не постоји, па је стога и тај општи појам надреалан, метафизички. Чини се стога да ничег мистичног нема ни у Платоновом схватању да су појмови „надосетилне идеје у којима осетилне ствари могу само партиципирати” (Филозофија: 364).

4.2.0. Друга је категорија **квантитет** (ροσβν 'колико?'), који је или дисконтинуиран: *број, ѡговор*; или континуиран: *линија, ѡвршина, раван, сѠрана, ѡело, време, сѠѡ, ѡгодина, месѠо*.¹⁵ Дакле, заједничко својство свих појмова који потпадају под наведене родове квантитета је то да се не спознају као појединачни, већ као општи, континуирани или дисконтинуирани предмети. Континуирани квантитет се састоји од делова који „између себе имају неки положај” (*месѠо, време, линија, ѡвршина, ѡе-*

¹⁵ Жанна Жанова Варбот је самосталним етимолошким истраживањима дошла до закључка да је управо квантитет примарна семантичка компонента лексеме *месѠо* (излагање на тему *К етимологији праслав. *mĕsto*, Међународни научни скуп *Словенска еѡимологија данас*, Београд, 5—6. септембар 2006, у штампи). На квантитет као примарну димензију места и времена указују, поред осталог, и знања о разумевању и релативно касном усвајању појмова *месѠа* и *времена* у онтогенези.

ло), а дисконтинуирани од сукцесивних делова (*број, седам, говор*).¹⁶ Само су овакви појмови „квантитиви у правом смислу, док се све остало акцидентално тако назива”: каже се за *радњу — дуџа*, или за *џокреџ — велики*, „јер заузимају много времена” (Исто: 25); „велико и мало не означавају квантитет, већ пре релацију” (Исто), и то акцидентално. Ништа од свега тога се не назива квантитетом „само по себи”. Чини се да нису на месту ни замерке што у категорије није експлицитно укључена и „материја” (Шешић, в. Аристотел 1970: XIII), јер материја свакако мора потпасти под квантитет. То што појма *материја*, као ни специфичних појмова типа *песак, жиџо, вода, ваџира* и сл. нема у квантитету, вероватно се да објаснити тиме што су такви појмови, којима је просторност заједничко својство, подразумевани под општијим појмом *место*. На то да се материја спознаје просторно, дакле квантитативно, указује, поред осталог, и способност топонимизације таквих појмова (исп. топониме *Песак, Црвена земља*, паралелно са *Бресје, Раџе, Зборно место* и сл.).

Лингвистика је одавно овај критериј имплицитно уградила у типологију именица (исп. збирне именице). Чини се, ипак, да квантитативној компоненти у именичким значењима није посвећена довољна пажња. Та се компонента у граматичким приручницима обично не узима као спона између тзв. збирних и градивних, делом и апстрактних именица, која најпресудније одлучује о њиховим граматичким карактеристикама (в. Радић 2004: 94). Савремена истраживања тзв. појмовне метафоре потврђују не само тесну међусобну повезаност спознаје квантитативних појмова (нпр. *место* и *време*), већ по истим моделима и спознају појмова различитих степена апстрактности (исп. метафоре *време је простор, мисао је материја, мисао је храна, мисао је звук*; Кликовац 2004, в. Индекс). Вероватно је универзалан начин на који су појмови из домена *осећање* повезани са појмовима из домена *вода*. Појмовном метафором, односно преносом садржаја појмова из домена *вода* граде се појмови из домена *осећање*: појам *љубав* се гради својствима воде, а *мржња* својствима леда.¹⁷

У граматикама се не прави довољно јасна разлика између термина и појмова *квантитет* и *квантитатив*, а чини се да би такве дистинкције могле допринети јаснијем сагледавању како лексичке, тако и граматичке семантике.

4.3.0. **Релативи** (прџс ти 'према чему') су појмови који немају самосталан, од других предмета и појмова независан садржај, то су „све оне ствари о којима се оно што оне управо јесу изриче као такво што припада нечем другом” (Аристотел 1954: 27), што има свој корелатив. Стога, „ако неко неки релатив одређено зна, он нужно мора одређено знати

¹⁶ Аристотел је у бројевима (навођени су основни бројеви) видео појмове, равноправне са осталим појмовима квантитета. То је уједно и једина класа речи којој се напоредо са именицама недвојбено приписује појмовни садржај.

¹⁷ Занемаривање ових односа доприноси да се не прави довољно јасна граница између полисемije и хомонимije у језику. Примера ради, у глаголу *замрзнути* се у нашим речницима издвајају две хомонимне лексеме (*замрзнути*¹ „учинити да се нешто заледи”; *замрзнути*² „замрзети”; РСАНУ), уместо једне полисемичне.

и оно у односу према чему тај релатив стоји” (Исто: 32).¹⁸ У релативе, дакле, спадају „појмови који се заснивају на неком битном својству тачке релације”, као друштвена улога (*роб — ђосѿодар*), однос припадања, односно зависности од појма вишег ранга, тзв. поседовање (појмови који се спознају као оно што припада нечем, што је део нечег, нпр. *крило — ѿѿица, крма — лађа, кров — кућа*),¹⁹ диспозиција (стање), опажај, знање,²⁰ положај, итд. Релативом се сматра онај појам који се не може спознати аутономно, јер сам по себи није аутономан, није сам по себи оно чиме се назива, трајно и независно од других предмета или појмова. Ниједна жена по својој суштини није *сесѿра, суѿруђа, мајка, ѿеѿка* или *сѿрина*, чак може никад не бити ништа од свега овог, — она је *сесѿра* у релацији са оним кога роде њени родитељи, *мајка* само у релацији са децом коју роди, и сл. Тачка релације у овим појмовима је, дакле, *сродѿѿво*.²¹ Појмови „стања” или „положаја” су у релацији са субјектима који могу бити њихови носиоци, посредно и са другим истородним појмовима: *седење* је у међузависности са појмовима *сѿајање* или *лежање*, са свим „положајима” у којима можемо замислити предмет способан за сампокретање (на различите начине *лежи* двоножац (човек), четвороношци или птице). „Стање” као тачка релације повезује појмове *здравље* и *болестѿ, ѿѿоѿѿѿа* и *расхлађење, ѿуђа* и *радосѿѿ*, и сл. Ово су, свакако, само неке од тачака релација које могу окупљати релативе.²²

Неке од наведених и њима сличних релација изнова се „откривају” у когнитивној лингвистици (в. напоm. 18), што показује да је ова категорија, овај критериј упоређивања значења у језику врло важан за лингвистику. Спознаја да је релација уграђена у значење појединих именица допринеће да се схвати да између лексике и граматике нема оштрих гра-

¹⁸ Изгледа да је Сосир на уму имамо овакве „ствари” када је размишљао о проблему позитивне (полазне) вредности у науци о језику: „предмети које [наука о језику] има пред собом немају никада реалност у себи, нити *одвојено* од других предмета које посматрамо; немају апсолутно никакав *субсѿраѿум* у своме постојању ван *своје различѿѿѿѿи* или у разликама сваке врсте које свест доводи у везу са основном разликом (али њихова реципрочна разлика даје егзистенцију свакој од њих), а да се нигде не изађе из те у основи и заувек негативне датости о РАЗЛИЦИ двају термина, а не о припадности једном термину” (Сосир 2004: 62).

¹⁹ Спорним се сматрају домени типа *лисѿѿ — ђрана — дрво; нокаѿѿ — ѿрсѿѿ — шака — рука — ѿело* (супстанција или поседовање?), в. Аристотел 1954: 31–33.

²⁰ „Знање” и „опажање” су релативи по критерију који је чисто онтолошки и филозофски: појмови *знање* и *оѿажање* се повезују са објектима знања и опажања (оним што се може спознати или чулима опазити, што је „знатљиво” или „опажљиво”), а ти односи и ти критерији као да нису од већег значаја за лингвистику (исп. напоm. 24).

²¹ У савременим општелингвистичким проучавањима именице типа *браѿѿ* називају се „*ѿранзѿѿѿивним*, или *релационим именицама*” (о томе в. Ивић 2005: 2). На семантичким односима оваких именица заснована је „логика релација” у математици, коју је систематски разрадио Б. Расел (в. Шешѿѿ 1983: 341–352).

²² У поглављима о *релатѿѿивима* и *квалѿѿѿеѿѿу* присутне су оградe типа: „Можда је могуће наћи још који начин квалитета, али они најважнији отприлике су ови који су побројани” (Аристотел 1954: 36). Поред чистих и јасних делова, у поглављу о квантитету су присутне и другачије, збуњујуће деонице, са примерима „појмова” типа *веће, двосѿѿруко, ѿросѿѿруко, слично* и сл., где се не прави разлика између квалитета и квалитатива, између оног што се изриче „ван везе” и оног „у вези”.

ница, да су у лексичким значењима садржане клице свих значења, па и оних „најграматичкијих” каква су падежна.

4.4.0. „Квалитет [ποῖόν ’какво’] спада међу појмове који имају више значења” (33), која би данас, напоредо са блиским им релативима, великим делом била оквалификована као апстрактна (: конкретна). Подела квалитативних појмова је доста сложена, делом и неодређена и несређена, са недовољно нам јасним критеријима класификације. Ипак, на првом се месту јасно издваја *својство* као постојан квалитет (*знање* и *врлина*: *ἐλϋϊοσῖ*, *добροῖα* и сл.), и *стање* (*диспозиција*) као лакше променљив квалитет, који је стога истовремено и релатив (*шолоша*, *расхлађење*; *здравље*, *болест*; *граматичар*, сходно томе и *боксер*, *радник*, *шваља* и сл.). Посебан род квалитета би чинили појмови који значе природни квалитет, као *чврстина*, *мекоћа*, који, кад је сталан и непроменљив, није релатив. У трећи род квалитета, назван „трпни квалитети и афекције” по томе што „узрокују у чулима афекције (претрпљења)” (34), сврстани су појмови типа *шолоша*, *хладноћа*, *горчина*, *киселост*, *слајкоћа* [*сласῖ*]. У оквиру овог рода квалитета прави се разлика између *афекција*, појмова који „настају услед узрока који лако пропадају” (35) (нпр. *црвенило*, *бледило*; *жнев*, *радосῖ*, *љушња* и сл.), и квалитета који су трајни (*лудило*, *напрасишосῖ*, *благодосῖ*). Четврти род квалитета је „фигура и облик, који се налази око сваког тела; даље, правоћа и кривоћа и њима слично” (*шроуџао*, *четвороруџао*, *права*, *крива*), 35.²³

Прецизирано је и да се „квалитативима назива оно о чему се на основу напред наведених квалитета говори паронимно, или на неки сличан начин” (36), попут *белина* — *бео*, *шраведносῖ* — *шраведан*, *врлина* — *ваљан*, али и *граматика* — *граматичар* [?].²⁴

Категорија квалитета се укључује у семантичку и граматичко-семантичку анализу на различитим језичким нивоима, али недовољно, и посебно недовољно систематично. Ни овде се не прави довољно јасна разлика између термина и појмова *квалишесῖ* и *квалишайив*, што би могло бити врло корисно у граматичкој анализи.

Како се може запазити, већина појмова из категорије квалитета укључена је и у релативе, и обрнуто, као што су и бројни квантитети истовремено и релативи. Исказано је и двоумљење око сврставања појединих појмова у супстанцију или у релатив, или истовремено у обе категорије (в. напоm. 19). Јасно је и да релативи типа *роб*, или квалитети типа *граматичар*, истовремено имају супстанцијалну, акцидентално присутну подлогу. Запажено је и да појмови друге супстанције скоро по правилу садрже у себи и друго категоријално значење, квалитет. Све ово говори да Аристотелове категорије немају „јасне границе” и да сви њени

²³ Занимљиво је да се на једном месту неоправдано замера Аристотелу то што у категорији није укључио „облик” (Шешић, в. Аристотел 1970: XIII).

²⁴ Исп.: „бело [је] названо по белини, и граматичар по граматичи” (Аристотел 1970: 29). Очекивани паронимни однос у српском преводу био би *граматичар* — *граматичарски*. Појам *знање* (или *наука*, в. Аристотел 1970: 19) претходно је укључен у релативе, где свакако спада и *граматика*, јер, *граматика је наука о...* Исп. тумачење по коме се *граматика* увршћује у квалитет, а не заједно са *науком* (*знањем*) у релативе (Аристотел 1970: 19, напоm. 40).

чланови немају „исти статус”, како се обично мисли (о томе в. Кликовац 2000: 13). Чини се стога и да запажања савремених филозофа и лингвиста да у свакој категорији постоји „*прошћий* — најјаснији случај, најбољи пример за ту категорију” (в. Исто: 14) нису потпуно нова.

*

Несумњиво је да Аристотелово учење о појму, речи и категоријама, посредно и о језику и говору, и даље представља недовољно истражен извор који може дати значајан допринос савременој науци о језику, пре свега граматички и когнитивно усмереној лингвистици. Категорије се у суштини заснивају на сазнању да типови надговорних, појмовних значења језичких јединица одлучују о основним типовима веза и односа у које ће речи-појмови ступати у говорним јединицама. Јасно је да таква филозофска питања морају бити важна за лингвистику — за грамматику, а посебно за савремену когнитивну лингвистику, која „проучавање односа између мишљења и језика проглашава најважнијим научним задатком” (Ивић 2001 II: 179).

Београд

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 1954: Aristotel, *Kategorije*, Kultura, Beograd (предговор и превод Мирослав Марковић).
- Аристотел 1970: Aristotel, *Organon*, Kultura, Beograd (предговор Богдан Шеших, превод Ксенија Атанасијевић).
- Аристотел 1988: Aristotel, *Metafizika*, Globus, Zagreb.
- Аристотел 2002: Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, Dereta, Beograd.
- Белић 1958: Александар Белић, *O језичкој природи и језичком развоју*, I књижа, Нолит, Београд.
- Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa — Biblioteka XX vek, Beograd.
- Виготски 1983: Lav Vigotski, *Mišljenje i govor*, Nolit, Beograd.
- Дикро/Тодоров 1987 I: Osvald Dikro, Svetan Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauke o jeziku I*, Prosveta, Beograd.
- Ивић 2001 II: Milka Ivić, *Pravci u lingvistici II*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Ивић 2005: Милка Ивић, *O њзв. „транзитивним именицама” које означавају људска бића*, Наш језик XXXVI/1—4, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Кант 1970: Emanuel Kant, *Kritika čistoga uma*, Kultura, Beograd.
- Кликовац 2000: Duška Klikovac, *Semantika predloga, Studija iz kognitivne lingvistike*, Filološki fakultet, Beograd.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Кристал 1988: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.
- Кристал 1995: Devid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
- Крстић 1996: Драган Крстић, *Психолошки речник*, Савремена администрација, Београд.
- Мишчевић 1981: Nenad Mišević, *Filozofija jezika*, Naprijed, Zagreb.
- Мунен 1996: Žorž Munen, *Istorija lingvistike*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Платон 1976: Platon, *Kratil*, BiblioTEKA, Zagreb.
- Порт-Ројал: PORT-ROYAL, *Opća i obrazložena gramatika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.

- Радић 2004: Јованка Радић, *Грамаћичке категорије у настави*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 33/1, Међународни славистички центар — Филолошки факултет, Београд, 191—202.
- Радовановић 1979: Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Риз 2004: Viljem Riz, *Rečnik. Filozofija i religija (istočna i zapadna misao)*, Dereta, Beograd.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски (/српскохрватски) језик — САНУ, Београд, 1, 6.
- РФП: *Речник филозофских појмова*, БИГЗ Publishing, Београд 2004.
- Савић et al. 2003: Миле Савић, Владимир Н. Цветковић, Ненад Цекић, *Филозофија за средњу школу*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Сосир 2004: Ferdinand de Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Српскохрватски језик: *Srpskohrvatski jezik*, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, Interpres, Beograd 1972.
- Телебаковић 2003: Boško Telebaković, *Antička filozofija II*, Beograd.
- Требјешанин 2004: Žarko Trebješanin, *Rečnik psihologije*, Стубови културе, Beograd.
- Филозофија: *Filozofija*, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, Interpres, Beograd 1973.
- Шешић 1983: др Богдан Шешић, *Основи логики* (шесто издање), Научна књига, Београд.